

Katarzyna Bagan-Kurluta

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: kbkurluta@wp.pl

Rozwody w Anglii – krótka historia sekularyzacji małżeństwa

SUMMARY

The Divorces in England. A Brief History of the Secularization of the Marriage

From the times of William the Conqueror to 1858, jurisdiction in all marriage matters belonged to the ecclesiastical courts. The courts decided the cases applying the canon law. Marriage, as an institution of the canon law, was also the sacred sacrament. As a consequence, it was treated as an indissoluble union, lasting until the death of one spouse. Although it seemed that the idea of indissolubility of marriage was widely accepted, actions taken by people from various social layers were in contradiction to it. Since 1858 to the third decade of XX c. the English law of divorce was largely changed. This changes were accompanied by the transformation in social consciousness, that is why marriage has never been seen as before.

Key words: divorce, England, jurisdiction, marriage, equality.

„The law would do well to keep in touch with the ordinary man’s idea of what is right and proper”¹.

L. G. Scarman, *Justice*

Współczesne postrzeganie instytucji małżeństwa, rozwodu i rodziny jest wynikiem przemian społecznych, jakie zaszły na przestrzeni wieków. Poniższy tekst stanowi próbę ukazania ewolucji instytucji rozwodu w Anglii, a więc przede wszystkim zmierzania się z pierwotną koncepcją nierozwiązalności małżeństwa oraz z równouprawnieniem małżonków.

¹ L. G. Scarman, *Family Law and Law Reform 14, Public Lecture delivered in the University of Bristol, March 18, 1966*, [w:] H. H. Foster Jr., *Divorce The Public Concern and the Private Interest*, „Western Ontario Law Review” 1968, vol. 7, s. 20.

* * *

Od czasów Wilhelma Zdobywcy do 1858 r. jurysdykcja we wszystkich sprawach małżeńskich należała do sądów kościelnych (*ecclesiastical courts*)². Sądy, orzekając, posługiwały się prawem kanonicznym, przede wszystkim z racji na demonstrowaną przez duchownych sędziów słabą znajomość innego prawa. Oznacza to, że sprawy małżeńskie poddane były w zupełności przepisom prawa kanonicznego. Jednak chyba nie do końca jest to prawdą, ponieważ, jak to przedstawia F. R. Coudert, stosowano tam zlepek reguł zaczerpniętych z prawa cywilnego, kanonicznego, zwyczajowego i w końcu – statutowego (pisanego)³. Bez względu jednak na to skąd zaczerpnięto te reguły, rozwody nie były dozwolone. Małżeństwo było związkiem nierozzerwalnym, trwającym do śmierci małżonków⁴, możliwe było natomiast jego unieważnienie, zwane czasem myląc rozwodem *a vinculo matrimonii*⁵. Nierozzerwalność małżeństwa wynikała z dwóch powodów. Po pierwsze małżeństwo w świetle prawa kanonicznego było uświęconym sakramentem⁶, mimo że paradoksalnie był to sakrament najmniej sformalizowany, wymagający tylko dobrowolnej zgody nupturientów i celebrowany czy to *in facie ecclesiae*, czy *pro verba de futuro*, czy *per verba de praesenti*⁷. Po drugie za sprawą orzecznictwa wykreowana została powszechnie akceptowana definicja małżeństwa jako związku między jednym mężczyzną a jedną kobietą, zawartego na całe życie i z wyłączeniem innych osób⁸.

Nie oznaczało to jednak, że wszystkie małżeństwa były trwałe i szczęśliwe. Fikcyjne byłoby twierdzenie, że w tym czasie nie podejmowano wysiłków w celu skorygowania lub całkowitego wyeliminowania skutków małżeństwa. Zatem możliwe było uzyskanie orzeczenia sądu kościelnego, które w zasadniczy sposób zmieniało wzajemne relacje małżonków, choć dalej pozostawali oni w tym uświęconym związku. Sąd mógł zdecydować o separacji lub inaczej – o tzw. rozwodzie *a mensa et thoro*, co sprowadzało się do uzyskania rozwodu od stołu i łoża, jednak bez możliwości ponownego wstąpienia w związek małżeński za życia dotychczasowego współmałżonka⁹. Jednak najczęściej stosowanym

² F. R. Coudert Jr., *Marriage and Divorce Laws in Europe, A Study of Comparative Legislation*, New York 1893, s. 44.

³ Ibidem.

⁴ *Marriage and Divorce Laws of the World*, ed. E. Ringrose, London–New York–Paris 1911, s. 17.

⁵ Czyli w rzeczywistości anulowaniem nieważnie zawartego małżeństwa, a więc takiego, które było nieważne *ab initio*. Por. W. E. McCurdy, *Insanity as a Ground for Annulment or Divorce in English and American Law*, „Virginia Law Review” 1942–1943, vol. 29, s. 771.

⁶ *Marriage and Divorce...*, s. 16–17.

⁷ W. R. Boose III, S. G. Hayskar, *A Comparative Approach: The Divergent Paths of English and American Divorce Reform – To Take the Step from Fault to Breakdown?*, „Florida Law Review” 1969–1970, vol. 22, s. 101.

⁸ *Hyde v. Hyde and Woodmansee* (1886) L. R. 1 P. & D. 130, 133.

⁹ *Marriage and Divorce...*, s. 17.

w praktyce sposobem zakończenia małżeństwa było opuszczenie małżonka, bez potrzeby zwracania się do sądu kościelnego w jakiegokolwiek kwestii¹⁰. Czasem małżonkowie podejmowali wspólne wysiłki, aby zakończyć związek, czy to w drodze unieważnienia, czy też rozwodu *a mensa et thoro*, o czym świadczyć może wyrok z 1631 r. dotyczący *lenocinium*, czyli współudziału lorda Audleya w cudzołóstwie żony. Lord Audley został uznany winnym i ścięty¹¹.

Od czasów Henryka VIII możliwe było uzyskanie rozwodu w związku z niewiernością małżonki, w drodze aktu parlamentu, czyli tzw. prywatnego aktu (*private act*). Przed skutkami w taki sposób uzyskanego rozwodu bronił się Kościół, jednak sądząc po efektach, nieskutecznie. W sprawie *Rye v. Fullcumbe*¹² sąd kościelny orzekł o nieważności małżeństwa zawartego po uzyskaniu parlamentarnego rozwodu¹³. Nie zamknęło to drogi do rozwodów, samo postępowanie prowadzące do wydania takiego aktu było jednak trudne do przejścia – długie i kosztowne, stąd mało osób było stać na jego przeprowadzenie¹⁴. Koszt rozwodu oscylował między 600 funtami a 5 tys. funtów, podczas gdy roczne wpływy lordów sięgały 2800 funtów, baronetów – 880 funtów (pracowników fizycznych – 15 funtów)¹⁵. Dla porównania, koszty uzyskania rozwodu *a mensa et thoro* wynosiły między 120 a 140 funtów (300–500, w przypadku zaskarżenia)¹⁶. Co prawda już od końca XIV w. (na mocy dwóch statutów, z 1495 i z 1531–1532) biedni i żebracy byli zwolnieni z opłat sądowych i mieli prawo do pomocy prawnej¹⁷, jednak nie wydaje się, aby przywileje te obejmowały także postępowanie przed parlamentem.

Paradoksalnie już w połowie XIX w. mówiono o epidemii rozwodów wśród możnych (przy kompletnym wykluczeniu możliwości ich uzyskania przez przedstawicieli klasy średniej). Ta epidemia oznaczała w rzeczywistości cztery rozwody rocznie, a łącznie 379 w okresie między 1670 a 1858 r.¹⁸ Dla porówna-

¹⁰ H. H. Foster Jr., *Common Law Divorce*, „Minnesota Law Review” 1961–1962, vol. 46, s. 44.

¹¹ Ibidem, s. 54. Wyrok traktowano przez następne dwa wieki jako wiodący precedens w sprawie dotyczącej homoseksualistów. Na temat zdecydowanie niekonwencjonalnego postępowania Lorda Audleya zob.: R. Norton, *The Trial of Mervyn Touchet, Earl of Castlehaven, 1631, Gay History and Literature*. Updated 8 August 2009, <http://rictornorton.co.uk/touchet.htm> (3.12.2013) i literatura tam powołana.

¹² Noy 100, 74 Eng. Rep. 1066 (1601).

¹³ H. H. Foster Jr., *Common Law...*, s. 46.

¹⁴ F. R. Coudert Jr., op. cit., s. 47.

¹⁵ D. C. Wright, *Untying the Knot: An Analysis of the English Divorce and Matrimonial Causes Court Records, 1858–1866*, „University of Richmond Law Review” 2003–2004, vol. 38, s. 911; H. H. Foster Jr., *Common Law...*, s. 46.

¹⁶ S. Wolfram, *Divorce in England 1700–1857*, „Oxford Journal of Legal Studies” 1985, vol. 5, s. 166.

¹⁷ J. E. G. de Montmorency, *Divorce law in England*, „University of Pennsylvania Law Review” 1926–1927, vol. 75, s. 48.

¹⁸ D. C. Wright, op. cit., s. 905, 912, 921.

nia, przed 1714 r. wydano tylko 10 aktów, w pozostałych latach XVIII w. – 123, reszta przypadła na XIX w.¹⁹ Pierwszy raz sprawa małżeńska była przedmiotem debaty parlamentarnej już w 1545 r., w odniesieniu do Sir Ralpa Sadlera. Choć nie do końca wiadomo, czy historia nie była fikcyjna²⁰, jednak dotyczyć miała przede wszystkim legitymacji jego siedmiorga dzieci urodzonych ze związku z kobietą, której pierwszy mąż ponoć zmarł, a w rzeczywistości opuścił żonę, aby pojawić się ponownie w jej życiu (i jej nowej rodziny) po 11 latach²¹. Pierwszy prywatny akt został wydany w 1668 r. względem lorda Roos²², drugi z 1698 r. dotyczył earla Macclesfielda, oczywiście powodem rozwodów była niewierność małżonki. Chcąc jeszcze utrudnić uzyskanie rozwodu, przyjęto, że właściwie powinno ono mieć miejsce tylko po dwuletnim okresie separacji *a mensa et thoro*, a także często po uzyskaniu odszkodowania od uwodziciela żony w postępowaniu cywilnym w tzw. *criminal conversation action*. Jego wysokość mogła sięgać kwoty nawet 10 tys. funtów²³.

Do rzadkości nie należały inne przypadki radzenia sobie z problemami małżeńskimi. Mianowicie zdarzało się, że kolejne małżeństwo (mimo że traktowane przez prawo jako bigamiczne) było zawierane po uzyskaniu jedynie separacji, przy czym popularnym rozwiązaniem chroniącym od kary za zawarcie związku bigamicznego było uiszczenie odpowiedniej grzywny²⁴.

Pierwszy rozwód został uzyskany przez kobietę w drodze prywatnego aktu w 1801 r. (*Addison's case*). Przyjęto, że w przypadku gdy kobieta dochodziła rozwodu, zdradzie małżonka powinny towarzyszyć także inne jego bezprawne czyny²⁵, czyli można twierdzić, że zdrada ta powinna mieć postać niejako kwalifikowaną. Chodziło przede wszystkim o kazirodcze i bigamiczne zdrady, ponieważ inne bardziej „zwyczajne” okoliczności, jak okrucieństwo małżonka, porzucenie przez niego czy jego pijaństwo – a nawet bigamia sama w sobie – były tylko przesłankami uzyskania rozwodu *a mensa et thoro*,

¹⁹ A. S. Holmes, *The Double Standard in the English Divorce Laws, 1857–1923*, „Law & Social Inquiry” 1999, vol. 20, s. 604.

²⁰ Nie wydano aktu w tej sprawie.

²¹ J. E. G. de Montmorency, op. cit., s. 38.

²² W literaturze brak jest zgodności co do pierwszeństwa i dat. Wydanie aktu w sprawie lorda Roosa miało ponoć zająć 8 lat i być może miało miejsce w 1670 r. Ponadto jako pierwszych beneficjentów aktów parlamentarnych przedstawia się earla Macclesfielda (1698 r.) i diuka Norfolk (1700 r.). Por. S. Wolfram, op. cit., s. 156. Jednakże z biografii lorda Roosa przygotowanej dla angielskiego parlamentu przez E. Criuckshanks (<http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1660-1690/member/manners-john-1638-1711> (3.12.2003)) wynika, że sprawa była przedmiotem prac parlamentu między styczniem 1667 r. a lutym 1668 r., a akt uzyskał aprobatę monarchy.

²³ D. C. Wright, op. cit., s. 910.

²⁴ F. R. Coudert Jr., op. cit., s. 55–57; H. H. Foster Jr., *Common Law...*, s. 52–53.

²⁵ F. R. Coudert Jr., op. cit., s. 56.

a nie rozwodu skutkującego możliwością ponownego wstąpienia w związek małżeński²⁶. Z tego względu do 1857 r. tylko cztery kobiety uzyskały rozwody w drodze aktów parlamentu, z czego w dwóch sprawach chodziło o połączenie zdrady z kazirodztwem, a w dwóch kolejnych z bigamią (w jednej z nich także z okrucieństwem)²⁷.

Za sprawą przyjęcia przez parlament w 1857 r. dość rewolucyjnego aktu prawnego²⁸, rok ten stanowi cezurę czasową, od której rozpoczęły się zmiany prawa rodzinnego, a przede wszystkim zerwanie z tzw. *coverture*, doktryną o braku osobnego istnienia mężatki w świetle prawa²⁹. Według W. Blackstone'a, mąż i żona stanowili jedną osobę w świetle prawa. Mąż nie mógł żonie nic darować, bo to sugerować mogło jej odrębne istnienie. Mąż nie mógł też zawrzeć z żoną żadnej umowy, ponieważ nie można było zawierać umów z samym sobą. Prawne istnienie kobiety ulegało zawieszeniu na czas trwania małżeństwa, a przynajmniej było inkorporowane lub skonsolidowane z istnieniem męża, pod którego skrzydłami, opieką i osłoną (*cover*) miała ona działać. Od tejże osłony, zwana była ona *femme-covert*, a jej mąż *covert-baron*. Skutki zawarcia małżeństwa polegały na utracie przez kobietę jej własności (stawała się ona własnością męża), utracie możliwości decydowania o sobie, utracie zdolności kontraktowej, a co za tym idzie, odpowiedzialności *ex contractu*, nie ponosiła ona także odpowiedzialności za delikty³⁰.

Choć już w 1836 r. dopuszczono zawieranie małżeństw także w formie świeckiej³¹, to dopiero po ponad 20 latach – na mocy *Matrimonial Causes Act* z 1857 r. sądy kościelne zostały pozbawione jurysdykcji w sprawach małżeńskich³². Utworzono specjalny świecki (królewski) sąd – *Court for Divorce and Matrimonial Causes*, który miał się nimi zajmować. Orzekał on również w sprawach rozwodowych, a przesłanką rozwodu mogła być niewierność, brutalność oraz opuszczenie współmałżonka. Rozwód stawał się finalny po upływie trzech miesięcy (od 1860 r., a po upływie sześciu miesięcy – od 1866 r.³³) od wydania orzeczenia, w którym to czasie możliwe było odwołanie się od orzeczenia do Izby Lordów³⁴. Co ciekawe, akt z 1857 r., oprócz dopuszczenia szerokiego

²⁶ D. C. Wright, op. cit., s. 906.

²⁷ Ibidem; A. S. Holmes, op. cit., s. 604.

²⁸ *An Act to Amend the Law Relating to Divorce and Matrimonial Causes in England*, 20 & 21 Vic., c. 85 (1857) (Eng.).

²⁹ D. C. Wright, op. cit., s. 903.

³⁰ W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England in Four Books*, Oxford 1770, s. 442.

³¹ W. R. Boose III, S. G. Hayskar, op. cit., s. 101.

³² Od 1858 r.

³³ J. E. G. de Montmorency, op. cit., s. 40.

³⁴ F. R. Coudert Jr., op. cit., s. 57–58.

zakresu dyskrejonalnej władzy sędziego, umożliwił skorzystanie z rozwodu w drodze porozumienia. Otóż brak zastosowania się do orzeczenia dotyczącego restytucji praw małżeńskich przez jednego z małżonków, które mógł wydać sąd (połączony z porzuceniem współmałżonka), mógł stać się powodem separacji, a ta z kolei połączona ze zdradą (często jedynie domniemaną, a nie udowodnioną) dawała podstawę do orzeczenia rozwodu³⁵. Koszt uzyskania rozwodu, co prawda nieporównywalny do kosztów aktu parlamentarnego, jednak także nie był niski, ponieważ wynosił między 100 a 150 funtów. W rzeczywistości musiało zatem upłynąć kolejne osiemdziesiąt lat, aby rozwody stały się dostępne dla przeciętnych (niezamężnych) ludzi³⁶.

Przez pierwsze trzy (i 1/3) lata działalności sąd orzekł 200 rozwodów z pozwów żon i 278 z pozwów mężów³⁷.

Jeszcze w XX w., mimo pozornego zrównania praw żon i mężów, widoczne były różnice w kwestii możliwości skorzystania przez nich z przesłanek rozwodowych, nazywane w doktrynie podwójnym standardem w prawie rozwodowym³⁸. I tak mężczyzna mógł uzyskać rozwód w związku z niewiernością żony, ona natomiast, gdy zdrada małżonka połączona była z innym jego postępowaniem, które samo z siebie dawałoby powody do uzyskania rozwodu *a mensa et thoro*³⁹. Czyli, jak to uregulowano w art. 27 aktu z 1857 r., były to: kazirodztwo, bigamia, gwałt, sodomia lub bestialstwo, ewentualnie okrucieństwo lub porzucenie żony bez uzasadnionego powodu na dwa lata (lub dłużej), wszystkie połączone ze zdradą⁴⁰.

W 1895 r., na mocy *The Summary Jurisdiction (Married Women) Act*, magistraty uzyskały możliwość decydowania w kwestii zwolnienia żony z obowiązków mieszkania z mężem, co miało skutek separacji (była to tzw. separacja dla ubogich⁴¹), a odnosiło się głównie do przypadków okrucieństwa, pijaństwa lub porzucenia żony, gdy konieczna była jej ochrona. Od 1902 r., na skutek *Licensing Act*⁴², oboje małżonkowie uzyskali takie samo uprawnienie – wniesienia wniosku o wspomnianą ochronę, jeśli małżonek był notorycznym pijakiem (w myśl *Habitual Drunkard's Act* z 1879 r.). O dziwo rozwiązanie to budziło dużo sprzeciwów przede wszystkim z tej racji, że tacy odseparowani

³⁵ J. E. G. de Montmorency, op. cit., s. 40–41.

³⁶ H. H. Foster Jr., *Common Law...*, s. 57.

³⁷ D. C. Wright, op. cit., s. 921.

³⁸ Por. przykładowo A. S. Holmes, op. cit.

³⁹ *American and English Divorce Laws*, „Western Reserve Law Journal” 1900–1901, vol. 6, s. 51.

⁴⁰ Por. R. Probert, *The Double Standard of Morality in the Divorce and Matrimonial Causes Act 1857*, „Anglo-American Law Review” 1999, vol. 28, s. 73.

⁴¹ E. Jenks, *The Book of English Law*, Boston–New York 1929, s. 288.

⁴² http://www.bailii.org/uk/legis/num_act/1902/ukpga_19020028_en.pdf (1.02.2013).

małżonkowie (mężowie) często cudzołożyli, a co za tym idzie, rozwiązanie to sprzyjało rozwiązłości obyczajów⁴³. Zrezygnowano z niego na początku lat dwudziestych XX w., razem z reformą dotyczącą rozwodów, mającą na celu poprawę sytuacji osób biednych oraz kobiet.

W tej pierwszej kwestii, na mocy Administration of Justice Act z 1920 r.⁴⁴, zdecentralizowano sądownictwo rozwodowe (dotychczasowy sąd, mimo dopuszczalności odmiennego postępowania, procedował tylko w Londynie)⁴⁵. Ponadto w 1914 r., a potem w 1926 r., zreformowano system pomocy biednym, a więc osobom, które „nie były warte więcej niż 50 (wyjątkowo 100) funtów i nie osiągały tygodniowego dochodu wyższego niż 2 (wyjątkowo 4) funty”⁴⁶.

W kwestii kobiet to dopiero w 1923 r. (w związku z Matrimonial Causes Act z 1923 r.) mogły one uzyskać rozwód na podstawie takiej, jak mężczyźni, a więc w związku z niewiernością współmałżonka. Za wprowadzeniem równouprawnienia kobiet przemawiało zresztą w dużej mierze przekonanie, że męzowskie zdrady prowadzą do rozwoju prostytucji, wzrostu liczby nieślubnych dzieci i przypadków chorób wenerycznych⁴⁷. Rozwód orzeczony na podstawie przepisów z 1923 r. stawał się wiążący po upływie 6 miesięcy od wydania orzeczenia, w tym czasie możliwe było jego cofnięcie, jeśli na jaw wyszły okoliczności, które uniemożliwiłyby wydanie orzeczenia rozwodowego, jak zмова czy współdziałanie małżonków, darowanie czynu, który stał się podstawą rozwodu⁴⁸.

W końcu, w 1937 r. niewierność przestała być jedyną przesłanką rozwodu. Na mocy The Matrimonial Causes Act dodano do niej porzucenie oraz okrucieństwo. Propozycje dotyczące rozszerzenia katalogu przesłanek rozwodu były wysuwane już wcześniej. Przykładowo propozycją *Royal Commission on Divorce and Matrimonial Causes* z 1912 r. było dodanie do niewierności: porzucenia małżonka na okres trzech lub więcej lat, okrucieństwa, niewyleczalnej niepoczytalności po pięcioletniej chorobie, nałogowego pijaństwa niemożliwego do wyleczenia w czasie trzech lat od pierwszej decyzji o separacji, kary więzienia zamienionej z kary śmierci⁴⁹. Byłaby to rewolucyjna jak na owe czasy zmiana, gdy w miejsce jednej przesłanki rozwodowej miałyby wejść ich sześć, idąca z pewnością w kierunku znacznego zliberalizowania prawa

⁴³ J. E. G. de Montmorency, op. cit., s. 42–43.

⁴⁴ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/10-11/81/contents/enacted> (1.02.2013).

⁴⁵ J. E. G. de Montmorency, op. cit., s. 44.

⁴⁶ Ibidem, s. 48.

⁴⁷ A. S. Holmes, op. cit., s. 601.

⁴⁸ E. Jenks, op. cit., s. 289–290.

⁴⁹ J. A. Barratt, *The English Divorce Reports from an American Standpoint*, „American Law Review” 1914, vol. 48, s. 495.

rozwodowego⁵⁰. Jednak dopiero po kolejnych piętnastu latach doszło do zreformowania prawa, aby w końcu na mocy *Divorce Reform Act* z 1969 r. dopuścić do rozwodu w drodze porozumienia, przy zastosowaniu przesłanki trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego⁵¹. Tymczasem pojawiła się koncepcja stosowania w sposób zorganizowany pomocy prawnej (tzw. *legal aid scheme*⁵²). Była ona z wielkim powodzeniem wykorzystywana, w dużej mierze przez kobiety, jako strony słabsze ekonomicznie w małżeństwie – aż do zmiany przepisów w 1969 r., gdy wykluczono możliwość korzystania z pomocy prawnej przy rozwodach za porozumieniem⁵³.

Reasumując, słusznie mówi się o podwójnym standardzie w angielskim prawie rozwodowym. Twierdzenie to dotyczy okresu aż do trzeciej dekady XX w., a uzasadnione wydaje się odniesienie go do dwóch kwestii.

Po pierwsze pozornie do 1857 r. angielskie społeczeństwo było społeczeństwem bez rozwodów⁵⁴. Małżeństwo było powszechnie akceptowaną, uświęconą przez prawo boskie instytucją. Wydawać by się zatem mogło, że również jego nierozzerwalność była powszechnie akceptowana. Przeczą temu działania podejmowane przez osoby o różnej pozycji majątkowej, pochodzące z różnych klas społecznych – porzucenia współmałżonków (przez biednych), uiszczanie grzywien w zamian za możliwość późniejszego wstąpienia w związek małżeński (przez bogatszych), postępowania prowadzące do uzyskania prywatnych aktów parlamentu (przez jeszcze bogatszych). Z kolei po 1857 r. zaczęto postrzegać małżeństwo jako fakt, a nie sakrament⁵⁵. Z całą pewnością był to także kontrakt zawierany w niesformalizowany sposób.

Drugim powodem dla mówienia o podwójnym standardzie jest odmienność traktowania kobiet i mężczyzn przez prawo rozwodowe. Co ciekawe, ochrona rodziny i majątku rodzinnego dotyczyła również kobiet. Zakładano, że są one szlachetniejsze od mężczyzn, nie mają w naturze zdrady – czego nie można było powiedzieć o mężczyznach. Jednak nie wzbudzały one szczególnego szacunku, o czym świadczą przypadki sprzedaży żon na wiejskich targach: w 1882 r. sprzedano jedną z nich za szklankę piwa, a drugą – za pensa i obiad⁵⁶. Powszechnie też akceptowano pogląd o znacznie dalej idących

⁵⁰ Pisze o niej E. DeForest Leach, *English Divorce Reform*, „Green Bag” 1913, vol. 25, s. 79–80, odnosząc się do znacznie bardziej wówczas rygorystycznych amerykańskich praw rozwodowych.

⁵¹ S. Wolfram, op. cit., s. 157–158.

⁵² Na mocy *Legal Aid and Advice Act* z 1949 r.

⁵³ M. Maclean, *From Advocacy to Management in Divorce: A Women's Issue?*, „Cardozo Women's Law Journal” 1995, vol. 2, s. 55–56.

⁵⁴ H. H. Foster Jr., *Divorce The Public Concern...*, s. 20.

⁵⁵ Por. E. DeForest Leach, op. cit., s. 80 w odniesieniu do podejścia do tej kwestii wspomnianej już *Royal Divorce Commission*, na podstawie jej raportów z 1912 r.

⁵⁶ H. H. Foster Jr., *Common Law...*, s. 54.

skutkach zdrady kobiety niż mężczyzny, bo mogącej doprowadzić do przejścia majątku na nielegitymowane (niepochodzące z małżeństwa) dzieci⁵⁷. Dopiero w latach dwudziestych XX w. sytuacja kobiet zaczęła się poprawiać. W 1923 r. zrównane zostały prawa małżonków do wystąpienia z pozwem rozwodowym, w 1925 r. – do ich wspólnych dzieci. Pod koniec XIX w. zaczęto traktować mężatki jak kobiety niepozostające w związkach małżeńskich⁵⁸, a przyjęcie Law Reform (Married Women and Tortfeasors) Act w 1935 r.⁵⁹ rozwiało wątpliwości co do ich istnienia w świetle prawa i statusu. Od tego czasu mężatka była traktowana przez prawo jak jej niezamężna siostra⁶⁰. Innymi słowy mówiąc – istniała w świetle prawa – osobno – bez męża jako osłony. Prawo wyznaczało zakres jej zdolności do działania oraz odpowiedzialności za własne działania. Miała ona zatem zdolność do: nabywania, posiadania i zbywania dóbr oraz ponoszenia odpowiedzialności wynikającej z jakiegokolwiek umowy, deliktu, długu lub zobowiązania, skarżenia i bycia skarżoną w sprawach dotyczących umów, deliktów i innych, bycia podmiotem prawa dotyczącego niewypłacalności oraz wykonywania orzeczeń i nakazów – jak kobieta niepozostająca w związku małżeńskim (*femme sole*). Zawarcie związku małżeńskiego zwalniało męża z odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej, wynikającej z długu lub z zobowiązania zaciągniętego przez kobietę, która została jego żoną – przed zawarcia małżeństwa (z deliktu również z czasu trwania małżeństwa). Nie mógł być on więc pozwany, ale także nie mógł być stroną, w postępowaniu dotyczącym takiego deliktu, kontraktu, długu czy zobowiązania. W 1967 r. zrównano prawa obu płci w kwestii wystąpienia do sądu o wydanie nakazu co do prawa do mieszkania w domu małżeńskim⁶¹. Sama koncepcja jedności kobiety i mężczyzny, choć już niepopularna po zasadniczych zmianach w angielskim prawie rodzinnym, czasem bywa przywoływana w postępowaniach sądowych, np. w sprawie *Midland Bank Trustee Co. Ltd. v. Green (No 3)*⁶² – na początku lat osiemdziesiątych XX w.

Przemianom w prawie rodzinnym towarzyszyły przemiany w świadomości społecznej, czy też raczej to przemiany w świadomości wymusiły reformę prawa. Wyniki głosowania nad aktami prawnymi w dość oczywisty sposób odzwierciedlają ówczesne nastroje społeczne. Za wprowadzeniem świeckich rozwodów (przy zachowaniu podwójnego standardu w odniesieniu do dwóch

⁵⁷ A. S. Holmes, op. cit., s. 605.

⁵⁸ P. Shears, G. Stephenson, *James' Introduction to English Law*, London–Dublin–Edinburgh 1996, s. 436, 438.

⁵⁹ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/25-26/30/contents> (1.02.2013).

⁶⁰ P. M. Bromley, N. V. Lowe, *Family Law*, London–Dublin–Edinburgh 1992, s. 106.

⁶¹ *Ibidem*, s. 109.

⁶² [1982] Ch. 529, [1981] 3 All. E.R. 744, CA.

płci) w akcie z 1857 r. głosowało 71 (przeciw 20) członków Izby Lordów i 126 (przeciw 65) Izby Gmin. Za zniesieniem podwójnego standardu i liberalizacją prawa rozwodowego w 1923 r. głosowało z kolei 95 (przeciw 9) członków Izby Lordów i 257 (przeciw 26) członków Izby Gmin⁶³.

Bibliografia

Akty prawne i orzecznictwo

An Act to Amend the Law Relating to Divorce and Matrimonial Causes in England, 20 & 21 Vic., c. 85 (1857) (Eng.).

Sprawa *Midland Bank Trustee Co. Ltd. v. Green* (No 3), [1982] Ch. 529, [1981] 3 All. E.R. 744, CA.

Literatura

American and English Divorce Laws, „Western Reserve Law Journal” 1900–1901, vol. 6.

Barratt J. A., *The English Divorce Reports from an American Standpoint*, „American Law Review” 1914, vol. 48.

Blackstone W., *Commentaries on the Laws of England in Four Books*, Oxford 1770.

Boose W. R. III, Hayskar S. G., *A Comparative Approach: The Divergent Paths of English and American Divorce Reform – To Take the Step from Fault to Breakdown?*, „Florida Law Review” 1969–1970, vol. 22.

Bromley P. M., Lowe N. V., *Family Law*, London–Dublin–Edinburgh.

Coudert F. R. Jr., *Marriage and Divorce Laws in Europe, A Study of Comparative Legislation*, New York 1893.

de Montmorency J. E. G., *Divorce law in England*, „University of Pennsylvania Law Review” 1926–1927, vol. 75.

DeForest Leach E., *English Divorce Reform*, „Green Bag” 1913, vol. 25.

Foster H. H. Jr., *Divorce The Public Concern and the Private Interest*, „Western Ontario Law Review” 1968, vol. 7.

Foster H. H. Jr., *Common Law Divorce*, „Minnesota Law Review” 1961–1962, vol. 46.

Holmes A. S., *The Double Standard in the English Divorce Laws. 1857–1923*, „Law & Social Inquiry” 1999, vol. 20.

Hyde v. Hyde and Woodmansee (1886) L. R. 1 P. & D. 130, 133.

Jenks E., *The Book of English Law*, Boston–New York 1929.

⁶³ A. S. Holmes, op. cit., s. 602.

- Maclean M., *From Advocacy to Management in Divorce: A Women's Issue?*, „Cardozo Women's Law Journal” 1995, vol. 2.
- Marriage and Divorce Laws of the World*, ed. E. Ringrose, London–New York–Paris 1911.
- McCurdy W. E., *Insanity as a Ground for Annulment or Divorce in English and American Law*, „Virginia Law Review” 1942–1943, vol. 29.
- Probert R., *The Double Standard of Morality in the Divorce and Matrimonial Causes Act 1857*, „Anglo-American Law Review” 1999, vol. 28.
- Scarman L. G., *Family Law and Law Reform 14, Public Lecture delivered in the University of Bristol, March 18, 1966*, [w:] H. H. Foster Jr., *Divorce The Public Concern and the Private Interest*, „Western Ontario Law Review” 1968, vol. 7.
- Shears P., Stephenson G., *James' Introduction to English Law*, London–Dublin–Edinburgh 1996.
- Wolfram S., *Divorce in England 1700–1857*, „Oxford Journal of Legal Studies” 1985, vol. 5.
- Wright D. C., *Untying the Knot: An Analysis of the English Divorce and Matrimonial Causes Court Records, 1858–1866*, „University of Richmond Law Review” 2003–2004, vol. 38.

Strony internetowe

- http://www.bailii.org/uk/legis/num_act/1902/ukpga19020028en.pdf
(1.02.2013).
- <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/10-11/81/contents/enacted>
(1.02.2013).
- <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/25-26/30/contents> (1.02.2013).
- R. Norton, *The Trial of Mervyn Touchet, Earl of Castlehaven, 1631, Gay History and Literature*. Updated 8 August 2009,
<http://rictornorton.co.uk/touchet.htm> (3.12.2013).
- <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1660-1690/member/manners-john-1638-1711> (3.12.2013).